

CONCEPȚIA DESPRE LOGICĂ A LUI CONSTANTIN RĂDULESCU-MOTRU

MARIUS DOBRE

Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru” al Academiei Române

Constantin Rădulescu-Motru's view of logic. Constantin Rădulescu-Motru's *Lessons on Logic* offer an original point of view on the status of logic, despite being presented in a series of lectures held at the Faculty of Philosophy and Letters of the University of Bucharest in 1914–1915. Unlike Titu Maiorescu and the other Maiorescians, Rădulescu-Motru conceives logic as a science that has its sources in experience; it does not issue a priori principles that guide the sciences, but limits itself to „the inquiry into the certainty of science data”.

Keywords: logic, methodology, sciences, experience.

Titu Maiorescu a fost unul dintre primii intelectuali formatori de la noi care au conștientizat importanța logicii în învățământ, după cum se știe. Ar fi fost chiar preferata lui: „Maiorescu a preferat tuturor disciplinelor filosofice, logica, ale cărei operații le mânuia ca un artist”¹. De aceea, atât el, cât și discipolii săi vor preda logica la universitățile unde activau. Nu era doar o modă preluată din Occident, ci o evidentă necesitate de a perfecționa învățământul românesc, cum s-a spus de atâtea ori. Titu Maiorescu a elaborat un curs standard de logică, fără a-și expune vreo idee proprie, conform convingerii sale că nu era momentul de a crea, inventa ceva într-o cultură tânără ca a noastră. Din fericire, totuși, discipolii săi (mai apoi, la rândul lor, mari formatori în cultura românească sau cel puțin în filosofia românească) nu i-au ascultat în totalitate sfatul și au introdus în cursurile sau în studiile lor de logică elemente de noutate. Este notoriu cazul lui Ion Petrovici, care scria un studiu inovator despre teoria noțiunilor, la vremea lui valoros, dar dezaprobat cumva de Titu Maiorescu într-o discuție personală astfel: „Toate bune, dar un lucru: o astfel de scriere nu este prematură la noi? Ești convins că s-a ajuns cu evoluția noastră culturală până la acest gen de lucrări?... (...) Vezi cazul lui Rădulescu-Motru. El e foarte fecund și are lucruri bune. Dar pare-mi-se că, din cauza pe care ți-am spus-o, scrierile lui curg pe deasupra”². Era deci și cazul lui Constantin Rădulescu-Motru,

¹ Ion Petrovici, „Titu Maiorescu”, în *Opere filosofice*, ed. îngrijită de: Gh. Vlăduțescu, Alexandru Boboc, Florin Frunză, Sabin Totu, București, Editura Academiei Române (Scrieri filosofice românești, V), 2006, p. 865.

² *Ibidem*, p. 863.

cu *Lecțiile* sale de logică, ce se îndepărtează de planul strict al logicii concepută pentru a fi predată de Titu Maiorescu, după cum vom vedea în continuare. Oameni care se formaseră în Occident simțeau deja nevoia de a exprima opinii proprii, conform nevoii oamenilor de știință în genere din Occident de a dezvolta noi teorii în acord cu extraordinara (rapida) dezvoltare a științei din epocă.

*

Titu Maiorescu și-a conceput manualul de logică după modelul timpului său, cu capitolele consacrate: o parte de „logică elementară”, cu capitole referitoare la teoria noțiunilor, teoria judecății și teoria silogismului, și o parte de metodologie, cu capitole referitoare la principiile logicii, la teoria descrierii și a clasificării, teoria definiției și a diviziunii, teoria demonstrației și teoria inducției (cu subcapitole precum raportul cauzal și legea naturală, combinarea metodelor experimentale, analiza și sinteza, ipoteza, analogia etc.). Această structură, cum am spus, „nu era singulară și avea chiar tradiții medievale”, dar Maiorescu ar fi preluat-o mai precis de la Adolf Trendelenburg, indicat și ca sursă bibliografică³. Rădulescu-Motru vine cu o altă structură în *Lecțiile* sale de logică: prima parte este logica genetică („studiul originii operațiilor logice”), metodologia (studiul operațiilor logice) și teoria cunoștinței („probleme privitoare la valabilitatea metodelor științifice și la natura certitudinii”). Spre deosebire de Maiorescu, Motru include în partea de metodologie teoria noțiunilor și teoria silogismului, adică acea parte de logică elementară sau formală, pe lângă teoria inducției sau metodologia științelor; practic, partea de logică propriu-zisă a *Lecțiilor* sale este identificată de Motru cu metodologia, dar, parcurgând lucrarea, ne dăm seama că această modificare corespunde intereselor sale teoretice cu privire la statutul logicii. În această calitate, de metodologie, logica este un instrument, ea nu dă principiile după care să se ghideze științele, ci vine doar la urmă să evalueze datele științei⁴: „Logica, ca știință specială, se mărginește la cercetarea certitudinii datelor științei, fără să discute dacă mintea noastră este sau nu în stare să cunoască realitatea acestor date, sau dacă între această realitate și știință este sau nu o adecvație exactă”. Și Maiorescu, se pare, ar fi orientat logica spre științele experimentale (nu spre filosofie), fiind deja o direcție în logica epocii, una „pozitivistă”⁵. Motru mărturisește că a preluat concepția despre logică în calitate de metodologie a științelor de la Wilhelm Wundt, concepție ce are originea în filosofia pozitivistă a lui Auguste Comte⁶. Dar, din nou spre deosebire de Maiorescu, Motru renunță la mare parte din logica formală, pe motiv că i se acordă o importanță fără fundament:

³ Vezi Alexandru Surdu, „Studiu introductiv” la Titu Maiorescu, *Logica*, în Titu Maiorescu, *Scrieri de logică*, stabilirea textelor, traducerea, studiile introductive și note de Alexandru Surdu, prefață de Sorin Vieru, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, p. 143.

⁴ C. Rădulescu-Motru, *Lecții de logică. Logica genetică, metodologia, teoria cunoștinței*, București, Casa Școalelor, 1943, pp. 24, 27.

⁵ Alexandru Surdu, *op.cit.*, p. 143.

⁶ Constantin Rădulescu-Motru, *Lecții de logică*, p. 16.

această parte a logicii „presupune că în sistematizarea adevărilor științifice există o parte formală de operații logice care stă la baza tuturor celorlalte metode științifice, indiferent de obiectul la care aceste metode se aplică. O asemenea presupunere este o anticipație nedovedită”⁷. Nu există operații formale comune tuturor științelor, ele diferă de la matematică la științele sociale și la cele fizico-chimice, și mai mult, de la o știință particulară la alta, cel puțin după sugestia lui Auguste Comte⁸. În acest punct, Motru se deosebește și de P.P. Negulescu, un alt filosof maiorescian, care considera și el, ca și Maiorescu, că „domeniul” logicii este reprezentat de „științele împreună considerate nu în materia lor (...), ci în forma lor, adică în procedările prin care științele studiază materia lor și ajung la formularea cunoștințelor ce le alcătuiesc”, și care vedea logica drept pur formală, studiind legăturile între idei, făcând abstracție de obiectele reale reprezentate de idei⁹. De fapt, Rădulescu-Motru pare a fi singurul maiorescian care vizează a îndrepta logica cât mai mult spre experiență. Ion Petrovici susținea că „legile logice sunt acele legi formale, necesare și universale tuturor realităților, care se găsesc apriori în rațiunea noastră” și se opunea viziunii empiriste asupra principiilor logicii ca „generalizări ale experienței” („originea empiristă, cu necesitatea pe care logica o pretinde, nu cadrează împreună!”)¹⁰; de altfel, Ion Petrovici avea în manualele sale aceeași împărțire a logicii ca și Maiorescu, Logica formală și Metodologia¹¹.

O altă remarcă generală legată de viziunea lui Constantin Rădulescu-Motru asupra logicii privește raportul dintre logică și experiență. Spirit pozitivist, format în spiritul noii psihologii experimentale a lui W. Wundt, cum se știe, Constantin Rădulescu-Motru concepe și logica drept un domeniu bazat pe binefacerile experienței, și nu un domeniu adăpat din surse apriorice, separat de experiență: „Pentru mine, în 1914¹², a fost, cum este și acum¹³, neclintită convingerea că logica își află fundarea sa în cunoștințele provocate și verificate de experiență, iar nu în principiile formale apriori”¹⁴. În paranteză fie spus, până și matematica este inclusă de Constantin Rădulescu-Motru printre științele care țin cont de experiență prin sursele ei primare, în ciuda reputației acesteia de știință pur rațională¹⁵; la fel fizica: abundența de formule matematice din fizică „nu trebuie să ne înșele”, formula matematică „dă ordine și precizie afirmațiilor, dar nu dă acestora și justificarea că sunt adevăruri”¹⁶.

⁷ *Ibidem*, p. 29.

⁸ *Ibidem*, p. 29.

⁹ P.P. Negulescu, *Lecții de logică*, îngrijirea ediției și cuvânt înainte de Carmen Dumitrescu, București, Editura Paideia (Colecția de studii și eseuri), 2001, p. 26, 39. Aceste *Lecții de logică* sunt de fapt notele de curs ale lui P.P. Negulescu din anul universitar 1905–1906. Negulescu a ținut cursul de logică la Universitatea din Iași între 1894 și 1910.

¹⁰ Ion Petrovici, *Teoria noțiunilor*, în *Opere filosofice*, pp. 120, 124.

¹¹ Vezi, de pildă, Ion Petrovici, Ioan F. Buricescu, *Logica pentru clasa a VII-a liceală*, ediția a 2-a adăugită, București, Editura Academică S.A., 1935.

¹² Anul în care a ținut cursul de logică.

¹³ Este vorba de anul 1943, când publică *Lecțiile de logică*.

¹⁴ Constantin Rădulescu-Motru, *Lecții de logică*, p. 7.

¹⁵ *Ibidem*, pp. 126, 128, 130.

¹⁶ *Ibidem*, p. 16.

De aici rezultă și atitudinea sa împotriva logicii formale, așa-zis aprioriste. (Să nu uităm niciun moment că vorbim în contextul de față de logica formală de tip clasico-tradițional.) Avea, în acest sens, câteva sugestii și de la Titu Maiorescu care era considerat, cum am văzut, formalist de către Motru, dar era un Maiorescu care critica formalismul logic gol și sublinia că logica trebuie îndreptată spre realitatea practică:

În ceea ce privește formalismul și abstracțiunea logicii, să distingem mai întâi știința de cărțile și de prelecțiunile în care se propune. Acestea au fost de multe ori nefolositoare, însă vina lor nu este vina logicii. Formalismul pedant al scolasticilor evului mediu, învățarea pe dinafară a câtorva reguli abstracte fără nicio aplicare la viața reală, precum se obișnuiește încă în câteva școli moderne, nu au a face cu esența logicii. Aceasta, din contră, trebuie să fie tratată în raport cu valoarea ei practică și orice abstracțiune bună, nefiind decât o rezumare a esenței ideilor concrete, trebuie să-și amintească totdeauna această legătură și să poată fi readusă la realitate de câte ori cere trebuința.¹⁷

Formalismul, insistă Constantin Rădulescu-Motru, a dominat logica de la începuturi până în prezent, așa încât logica are nevoie să fie îndreptată spre experiență ca orice știință autentică. Logica trebuie să coboare în experiență, era convins el încă din momentul în care ținea cursul, în 1914, moment în care cunoscuse succesele logicii moderne (mărturisește că îi erau cunoscute lucrările lui Ernst Schröder, Louis Couturat, Peano, Russell sau Hilbert):

Eram de pe atunci câștigat pentru atitudinea antiformalistă din logică, fie că originea formalismului ar fi stat în metafizica lui Aristotel, fie că el ar fi stat în matematica universală a lui Leibniz. Logica, pentru mine, trăiește cerută fiind de ritmul experienței omenești, care se întrecește în ritmul vieții universale, iar nu ca un har al logosului deasupra oricărei experiențe și consistând în forme substanțiale metafizice sau în forme matematice. Logica izvorăște din greutatea vieții; omul a găsit în ea, după multe rătăcirii, un mijloc de orientare practică. Locul potrivit ei este între științele care fundează normele experienței omenești¹⁸.

Dar cum se explică această rătăcire istorică a logicii, această predominanță a rațiunii și a formalului în logică?¹⁹ Rădulescu-Motru nu acuză complet rațiunea pentru lipsa empiricului în logică de-a lungul timpului; rațiunea s-a impus tocmai prin „insuficiența elementului empiric”; datele simțurilor fiind insuficiente sau înșelătoare, rațiunea a trebuit să le substituie cu propriile ei produse. Astăzi însă nu mai este cazul a se înlocui datele simțurilor cu cele ale rațiunii; datele simțurilor devin sigure cu ajutorul instrumentelor de măsurare precise. Astăzi, rațiunea și sensibilitatea sunt „părți corelate ale unei unități”, și nu facultăți separate, opuse.

¹⁷ Titu Maiorescu, *Logica*, în *Scieri de logică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, p. 170.

¹⁸ Constantin Rădulescu-Motru, *Lecții de logică*, p. 8.

¹⁹ *Ibidem*, p. 74–75.

*

După Rădulescu-Motru, orientarea spre experiență ar trebui să fie orientarea de moment a logicii, ar fi în acord cu cerințele epocii, întrucât logica a fost și este o știință în continuă dezvoltare, statutul ei fiind diferit de la o epocă la alta, în funcție de „îmbogățirea” experienței omenești:

O logică stabilă, odată și pentru întotdeauna, ca propedeutică a oricărei științe, trecute și viitoare, nu există decât pentru acela care se mulțumește cu asemănările superficiale dintre sistemele de logică. Între logica aristotelică și logica timpului nostru este aceeași deosebire ca între fizica aristotelică și fizica timpului nostru. Acela care nu o vede și face totuși cercetări de logică trăiește în spirit metafizic, iar nu științific (...). O logică, una și aceeași pentru toate timpurile, este așadar un ideal, iar nu o realitate, așa cum știința timpului nostru nu reprezintă știința tuturor timpurilor, ci numai aceea a timpului nostru. Există negreșit între sistemele de logică, de la o epocă la alta, dar trecerea aceasta, oricât de bine ar fi explicată, nu înlătură caracterul original pe care îl are fiecare sistem de logică în parte²⁰.

În mare, se poate vorbi măcar de logică antică, logică medievală și de logică modernă, ca și în cazul științei, iar unitatea logicii este doar rezultatul timpului²¹. Iar logica timpului său ar fi fost logica îndreptată spre experiență, care ar fi stadiul ultim al dezvoltării logicii.

Ideea evaluării logicii în funcție de epocă o va fi preluat și Nae Ionescu, poate începând cu vremea când era încă un apropiat al lui Constantin Rădulescu-Motru și când cel din urmă nu-și exprimase încă dezacordul asupra orientării spre filosofia religiei a primului. De o fi fost sau nu așa nu știm sigur, căci nu avem mărturii precise, cert este că Nae Ionescu considera logica tot ca Rădulescu-Motru o știință cu bazele în experiență, iar statutul ei dependent de momentul istoric. Astfel, logica nu este, la Nae Ionescu, o știință *a priori*, gândirea omenească nu folosește propriul material, creat de ea, ci preia unul din afară, independent de voința omului²². Metoda logicii este o metodă „strict științifică”, având obiectul de studiu „în afară de ea”²³.

*

Asemenea considerațiuni l-au condus pe Motru la renunțarea unei mari părți din logica așa-zis formală, după cum avertizează și el încă din „Prefață”²⁴, și înlocuirea lor la tot pasul cu considerațiuni de filosofia logicii și filosofia științei. Cursul său de logică a devenit astfel un model aparte de filosofare, în spiritul noilor direcții pozitivistice ale timpului său.

²⁰ *Ibidem*, p. 7.

²¹ *Ibidem*, p. 7.

²² Nae Ionescu, *Curs de logică*, București, Editura Humanitas, 1993, p. 24.

²³ *Ibidem*, p. 27.

²⁴ Constantin Rădulescu-Motru, *Lecții de logică*, p. 8.

Firește, nu ar fi drept să discutăm despre „inițiativa” de așezare a logicii pe bazele propuse de Constantin Rădulescu-Motru cu mijloacele de cunoaștere de azi (aici el avea dreptate, logica are anumite stadii de dezvoltare); am săvârși un păcat contra teoriei sale asupra evoluției științei și în particular a logicii: nu poți critica o teorie din trecut cu mijloacele de cunoaștere actuale, poți în cel mai bun caz arăta diferențele. Însă câteva lucruri pot fi spuse, respectând acel moment de dezvoltare a logicii.

O primă observație care ar putea fi făcută este că, deși avem de a face doar cu un curs pentru studenți, autorul său își expune aici câteva idei (unele chiar convingeri pure) cu privire la statutul logicii. Nu era ceva neobișnuit; chiar și un curs făcea dovada concepției autorului său asupra obiectului supus cercetării; cei mai mulți profesori de filosofie de la noi își expuneau ideile în mod viu, la cursurile din universități (probabil că cel mai celebru caz este cel al lui Nae Ionescu, care nu a scris mai nimic, dar a fost recuperat prin publicarea cursurilor ținute de el la Universitatea București).

Apoi, Constantin Rădulescu-Motru se remarcă prin intenția sa de reorientare a logicii spre experiență în mod pozitivist, cum a sugerat chiar el indicând ca sursă pe Auguste Comte. Dar se deosebește de alți pozitiviști din epocă care au acceptat calculul formal (sau matematico-formal din logica simbolică), în detrimentul experienței imediate în logică²⁵.

Nu ne dăm seama cât de oportună era introducerea într-un curs de logică a acelor noțiuni de așa-zisă logică genetică, în partea din curs numită *Logică genetică*, care erau de fapt noțiuni de psihologie, noțiuni prin care se încearcă explicarea formării abilităților de judecare și raționare la om, de la copil și primitiv până la omul modern. Mai oportună ne pare, pentru momentul respectiv, introducerea acelor noțiuni de teoria cunoașterii, în partea de curs numită *Teoria cunoașterii*, chiar dacă prea insistent, întrucât problema adevărului sau a metodei în filosofie și științe privește și logica sau măcar capitolul său de metodologie. Și azi trecem cu ușurință uneori peste problema adevărului în logică, punând accentul pe corectitudinea argumentării, deși fără adevărul propozițiilor în argumentare nu obținem mai nimic.

De fapt, partea de logică propriu-zisă a *Lecțiilor de logică* ale lui Constantin Rădulescu-Motru este doar partea a doua, partea de Metodologie, și aceea impregnată de considerațiuni de filosofia logicii sau filosofia științei la tot pasul, dar toate expuse într-un limbaj accesibil pentru studenți, conform indicațiilor primite de mult timp de la Titu Maiorescu. Presupunem însă că toate aceste noțiuni erau necesare în contextul învățământului românesc, după cum avertiza același Titu Maiorescu.

Pledoaria în favoarea experienței în logică a lui Constantin Rădulescu-Motru lasă totuși impresia, după parcurgerea *Lecțiilor...* sale, că exista un fel de frustrare

²⁵ Vezi și Ioan Biriș, „Noua logică în viziunea lui Constantin Rădulescu-Motru”, în *Simpozionul Național Constantin Rădulescu-Motru, ediția a IV-a – 2019*, București, Editura Academiei Române, 2020, pp. 18–19.

în acea epocă a unui gânditor cu pretenții pozitivistice legată de subordonarea experienței față de rațiune secole de-a rândul. Deși încearcă să aducă experiența la același nivel cu rațiunea, ca un ansamblu unitar, rămâne impresia că luptă prea mult pentru experiență, cumva în defavoarea rațiunii, uitând că, în cele din urmă tot rațiunea primează, întrucât ea organizează datele experienței, singura problemă fiind de fapt modul în care o face.

Efortul de a submina „logica formală”, mai precis operațiile logice cu noțiuni și judecăți adunate în cele din urmă în silogisme, ne face să presupunem aceeași frustrare. Deși sunt abordate din punct de vedere psihologic și logic în lucrarea lui Motru, noțiunea, judecata au totuși un loc restrâns. Silogismul este redus la un „raport de subsumare”, având valoarea lui „în organizarea cunoștințelor noastre”, dar neavând prea multă valoare în descoperirea unor cunoștințe noi²⁶, veche acuzație adusă silogisticii încă din Antichitate. Desigur, mai târziu în secolul XX, logica formală va mai primi critici asemănătoare, mai ales dinspre unele dintre noile sale extensii precum logica informală, teoria argumentării sau gândirea critică, însă operațiile logice specifice vor fi reluate într-un fel sau altul și puse în scheme de argumentare mai mult sau mai puțin formale; să nu uităm totuși că tot știința timpului lui Motru, ca și cea din timpul nostru apreciază organizarea datelor senzoriale în formule și scheme de gândire fixe, matematice (iar Motru era de acord cu formalismul în asemenea caz). De fapt, atitudinea sa antiformalistă conducea la sărăcirea conținutului logicii ca domeniu²⁷.

²⁶ Constantin Rădulescu-Motru, *Lecții de logică*, p. 113.

²⁷ Vezi și Ioan Biriș, *op. cit.*, p. 23.

